

تحلیل جغرافیایی تحریم در منطقه خاورمیانه

فرشته کشتکار

گروه حقوق بین الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

مریم مرادی^۱

گروه حقوق و علوم سیاسی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

ابومحمد عسگرخانی

عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۰۵

چکیده

نوشتار حاضر باهدف بررسی آثار جغرافیایی - حقوقی اعمال تحریم‌های ناقص نسل دوم حقوق بشر بر زنان و کودکان در منطقه خاورمیانه به نگارش درآمده است. امروزه حقوق اولیه‌ی انسان از دغدغه‌های جدی در حوزه حیات بشری می‌باشد؛ تحریم‌ها یکی از ابزارهای نقض حقوق بشر در حقوق بین‌الملل محسوب می‌شوند. یکی از گروه‌های انسانی که بیشترین آسیب را از تحریم‌ها متحمل شده‌اند، زنان و کودکان می‌باشند. کاهش سطح رشد اقتصادی، افت سطح آموزش، معضلات اجتماعی اقتصادی فراوانی را برای جوامع به بار آورده و به‌عنوان یک مانع توسعه‌ای، منجر به ایجاد زمینه‌های افزایش تورم و التهاب اقتصادی شود و فرصت‌های گسترش فعالیت‌های زنان را به حداقل برساند. از طرف دیگر تحریم از جمله عواملی است که اثرات بسیار نامطلوبی را بر مؤلفه‌های اجتماعی، سیاسی و به‌ویژه اقتصادی در فضای کسب‌وکار و ایجاد اشتغال زنان به‌جای می‌گذارد. از آنجاکه کودکان بیشترین وابستگی را به زنان در خانواده‌ها دارند تحت تأثیر این تحریم‌های بسیاری از حقوق آنان نیز نادیده گرفته می‌شود. نتایج نشان می‌دهد تحریم‌ها می‌تواند حق حیات (تأکید شده در ماده ۳ اعلامیه حقوق بشر و ماده ۶ کنوانسیون حقوق کودک)؛ حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی، حق سلامت و بهداشت، حق آموزش، حق توسعه و... را در زنان و کودکان تحت تأثیر قرار داده و موجبات نقض حقوق آنان را فراهم آورد.

کلیدواژگان: تحلیل، جغرافیایی، تحریم، خاورمیانه، حقوق بشر.

^۱. (نویسنده مسئول): Maryam.moradi@iauqeshm.ac.ir

مقدمه

تحریم‌ها غالباً تأثیرات منفی اجتناب‌ناپذیری بر اقتصاد کشور مورد تحریم و وضعیت معیشتی مردم ساکن در آن کشور بر جای می‌گذارد و ممکن است موجب نقض حقوق بشر گردد. همچنین با توجه به اینکه در سال‌های اخیر افراد نیز مشمول قطعنامه‌های تحریم شورای امنیت و اتحادیه اروپا قرار گرفته‌اند، موضوع نقض حقوق بشر در خصوص آن‌ها نیز مطرح گردیده است. نقض حقوق بشر در نتیجه اعمال تحریم‌ها، مسائل متعدد را سبب می‌گردد. همچنین استفاده از راهکارهایی برای کاهش یا جلوگیری از تأثیرات منفی تحریم‌ها بر حقوق بشر موضوع حائز اهمیت است که عملی ساختن آن می‌تواند تا حدود زیادی مانع از نقض حقوق بشر گردد (جیل، ۱۳۷۹: ۴۰).

تأثیرات منفی تحریم‌ها بر حقوق بشر در سال‌های اخیر خصوصاً به دنبال اعمال تحریم‌های شورای امنیت بر ضد عراق در دهه ۱۹۹۰ توجه دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی را به خود معطوف ساخته است. نقض حقوق بشر از رهگذر اعمال تحریم‌ها ممکن است مستقیم یا غیرمستقیم باشد. به‌عنوان مثال، تحریم اقتصادی معمولاً دسترسی مردم به مواد غذایی و دارویی را با مشکلاتی مواجه می‌سازد و آنان را از نظر بهداشتی و درمانی در وضعیت نامطلوبی قرار می‌دهد. در چنین مواردی حق حیات به‌طور مستقیم نقض می‌گردد. در مقابل، گاهی حقوق بشر به‌صورت غیرمستقیم نقض می‌شود که در این مورد می‌توان به نقض حقوق سیاسی اشاره نمود؛ به دنبال اعمال تحریم‌ها علیه دولت‌های سرکوبگر، این قبیل دولت‌ها با تهییج احساسات عمومی و متهم نمودن مخالفان سیاسی به همدستی و همراهی با تحریم‌کنندگان و نیز به بهانه مقابله با دشمنان خارجی، محدودیت‌های فراوانی در زمینه آزادی‌های سیاسی ایجاد نموده و به سرکوب مخالفان خود شدت می‌بخشند. از آنجایی که تحریم‌ها ابعاد گوناگون حیات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند، نسل‌های مختلف حقوق بشر در معرض نقض قرار دارند.

تحریم‌ها را می‌توان مانند جنگی خاموش دانست؛ زنان و کودکان یکی از قربانیان بزرگ و اساسی این جنگ خاموش هستند؛ زیرا این دو گروه همواره در صف دوم حمله‌ها قرار دارند و در شرایطی که مردها از موضع قدرت با دشمنان فرضی یا واقعی خود می‌جنگند، آن‌ها در خانه‌های خودشان مورد تعرض قرار می‌گیرند. این تعرض‌ها گاهی از ناحیه‌ی قدرت است و گاهی از ناحیه‌ی فقر. باید بدانیم که منظور از خانه، فقط یک فضای فیزیکی نیست؛ بلکه محیط امنی است که زنان باید در آن ببالند و زندگی کنند و فضایی امن برای بالیدن نسل آینده و تربیت کودکان ایجاد کنند. وقتی روابط جهان با یک منطقه تیره می‌شود تنها به این دلیل که تعامل‌های احترام‌آمیز، تقابل‌های قدرت مدارانه می‌شود، قطعاً باید انتظار داشته باشیم که خانه بی‌پناه‌ترین و ناامن‌ترین مکان برای زنان و کودکان باشد. امروزه در سراسر جهان ۷۰ درصد فقرا را زنان تشکیل می‌دهند (امیردیوانی، ۱۳۹۳: ۷۹).

تحریم‌های اقتصادی، یکی از اهرم‌های اصلی محدودیت دسترسی به منابع اقتصادی است که تجارت برون‌مرزی یکی از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد، بنابراین دولت هدف از یک شریان اصلی که نیازهای مادی جامعه از طریق آن برآورده می‌شود را از دست می‌دهد و عدم وجود ثروت موجب می‌شود تا منابع لازم برای پیشبرد اهداف حقوق بشری موجود نباشد. برای مثال روشن است که ارتقای وضعیت دسترسی به منابع آموزشی، نیازمند صرف سرمایه‌های عظیم است و اگر کشوری به این منبع دسترسی نداشته باشد، قطعاً در پیشبرد اهداف با مشکل مواجه خواهد بود (گودرزی، ۱۳۹۶).

بامطالعه و تحلیل گزارش‌ها از کشورهای چون عراق، میانمار، هائیتی و ... که تحریم اقتصادی بر آن‌ها اعمال شده به این نتیجه می‌رسیم که: تحریم‌های اقتصادی اثر منفی بر حقوق زنان از جمله حق آموزش، کار، بهداشت و سلامتی و رفاه آنان در این کشورها داشته است. بنا بر گزارش یونسکو کشور عراق پیش از جنگ خلیج فارس و تحمیل تحریم‌های اقتصادی یکی از بهترین سیستم‌های آموزشی منطقه را داشت، اما تحریم‌ها چنان وضعیتی را برای معلمان عراقی ایجاد نمود که بسیاری از آنان یا به رانندگی تاکسی مشغول گردیدند و یا در خیابان‌ها سیگار می‌فروختند و دانشجویان برای خرید کتاب‌ها و مجلات گدایی می‌نمودند. همچنین مدارس فاقد کتاب درسی کافی بودند. خدمات آموزشی در کمترین حد ممکن بود و تجهیزات و ساختمان‌های مدارس به علت عدم نگهداری تخریب گردیدند. در عراق دسترسی زنان به آموزش مستقیماً تحت تأثیر تحریم‌ها بود. هیچ پولی برای اختصاص به آموزش وجود نداشت. فقدان منابع مالی فرار مغزها را به دنبال داشت، یعنی معلمان و اساتید دانشگاه برای یافتن فرصت شغلی به جاهای دیگر رفتند.

در گزارش نیویورک تایمز از میانمار آمده است که تحریم منجر به از بین رفتن ۴۰۰۰۰۰ شغل در صنعت نساجی این کشور شده است و بیشترین تعداد افرادی که شغل خودشان را از دست داده‌اند، زنان بودند. این زنان برای تأمین هزینه زندگی مجبور به روسپی‌گری در این کشور شده‌اند. با اعمال تحریم اقتصادی آمریکا در ۱۹۹۱ در هائیتی شاهد بسته شدن کارخانه‌های تولیدی هستیم تا آنجا که تا ژانویه سال ۱۹۹۴ تنها ۴ عدد از ۱۴۵ کارخانه فعال بودند. تعداد زیادی از کارگران که در بخش صنعت مونتاژ مشغول بودند از ۴۴۰۰۰ نفر در سال ۱۹۹۱ به ۸۰۰۰ نفر در سال ۱۹۹۴ تقلیل یافتند. زنان که ۸۰ درصد از کارگران صنعت مونتاژ بودند و حداقل یک سوم آن‌ها سرپرست خانوار بودند، سخت‌ترین آسیب را دیدند. با محاسبه اینکه هر کارگر مشغول در صنعت مونتاژ ۶ نفر وابستگان فامیلی خود را حمایت مالی می‌کرده است. تقریباً یک چهارم از یک میلیون مردم هائیتی منبع اصلی درآمد خود را از دست داده بودند. گزارش‌ها در سال ۱۹۹۴ نشان داد که ۱۸ درصد از زنان هائیتی دچار سوءتغذیه هستند. این نرخ برای زنان روستایی ۲۱ درصد بود و کم‌وزنی نوزادان متولدشده از ۱۰ درصد به ۱۵ درصد افزایش یافته بود (حیدری، ۱۳۹۶: ۱۱۱).

سؤال اصلی در این نوشتار، این است که: اعمال تحریم‌های ناقض نسل سوم حقوق بشر (حق کار و حق آموزش) علیه زنان و کودکان چه آثار و پیامدهای حقوقی به دنبال خواهد داشت؟ این پژوهش با روش تحقیق توصیفی - تحلیلی، ضمن تجزیه و تحلیل مسائل و ابعاد مختلف موضوع موردنظر از طریق سؤالات در نظر گرفته شده و نسبت به تحلیل اطلاعات گردآوری شده از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی اقدام گردید.

رویکرد مفهومی و نظری

تحریم

واژه تحریم^۱ در منشور سازمان ملل وجود ندارد و در قطعنامه‌های شورای امنیت نیز به کار نمی‌رود، باین حال، در نظام بین‌الملل، تحریم‌ها ابزاری است که توسط دولت‌ها، نهادهای بین‌المللی و به‌ویژه شورای امنیت برای اعمال فشار علیه برخی از دولت‌ها و دولتمردان، گروه‌ها و بازیگران غیردولتی و افراد وابسته به آن‌ها به کار می‌رود (Aust, 2007: 35). به اعتقاد برخی از حقوقدانان، تحریم‌ها گزینه‌ی واسطی است بین دیپلماسی و توسل به‌زور و مداخله نظامی.

منشور ملل متحد تحریم را تعریف نکرده است. اصطلاحی که در منشور به کار رفته است عبارت است از: اقداماتی که برای حفظ یا اعاده صلح و امنیت بین‌المللی انجام می‌شود، به شرط آنکه مطابق ماده ۴۱ آن اقدامات متضمن به‌کارگیری نیروی مسلح نباشد. می‌توان گفت این عبارت گویای آن است که نه تنها هیچ‌گونه عنصری تنبیهی در کار نیست بلکه آن اقدامات تنها برای یک هدف یعنی حفظ صلح و امنیت بین‌المللی به عمل خواهد آمد (Lapidoth 114: 1992). کمیسیون حقوق بین‌الملل^۱، تحریم‌ها را این‌گونه تعریف می‌نماید: اقداماتی که متعاقب نقض یک تعهد بین‌المللی که پیامدهای جدی برای جامعه بین‌الملل در کل خود، در پی دارد، به‌موجب تصمیم یک سازمان بین‌المللی اعمال می‌گردد و به‌ویژه برخی از اقداماتی که سازمان ملل متحد بر اساس نظم مبتنی بر منشور ملل متحد، به‌منظور حفظ صلح و امنیت بین‌المللی اختیار انجام آن را دارد (سالنامه کمیسیون حقوق بین‌الملل^۲، ۱۹۷۹: ۱۲۱).

حقوق بشر

حقوق بشر حقوقی است که با تولد انسان محقق می‌شود مستقل از حکومت‌ها و قدرت‌هاست. حقوق بشر حقوقی از آن‌همه انسان‌هاست و چون همه انسان‌ها اعضای جامعه بین‌المللی هستند و در انسان بودن، مشترک‌اند، حقوقشان باید در همه‌جا یکسان اجرا شود و بین افراد در برخورداری از آن تفاوتی نباشد. مهم‌ترین هدف این اعلامیه شناسایی ذاتی همه اعضای خانواده بشری و حقوق یکسان و انتقال ناپذیر آنان بر مبنای آزادی، عدالت و صلح است؛ به‌ویژه توجه زیادی به برابری حقوق انسانی زن و مرد و کودکان - صرف‌نظر از رنگ پوست، نژاد، جنسیت و غیره - دارد. رئیس حقوقی که زیر عنوان پدیده «حقوق بشر» گردآوری شده، عبارت‌اند از:

حق حیات، آزادی، برابری، عدالت، دادخواهی عادلانه، حق حفظ در برابر سوءاستفاده از قدرت، حفاظت در برابر شکنجه، حفاظت شرافت و خوش‌نامی، حق پناهندگی، حقوق اقلیت‌ها، حق شرکت در حیات اجتماعی، حق آزادی فکر، ایمان و سخن، حق آزادی دین، حق تجمع و اعلان، حقوق اقتصادی (حق حفظ مال، حق انتخاب کار، حق فرد بر اشتراک در امور ضروری مادی و معنوی)، حق تشکیل خانواده، حق تعلیم و تربیت، حق حفظ حیات فردی شخص و حق انتخاب آزاد محل زیست.

نسل دوم حقوق بشر

حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان حقوق نسل دوم بشری طبقه‌بندی می‌شوند. حقوقی از قبیل حق بهره‌مندی از حداقل امکانات معیشتی مثال‌های این نسل از حقوق بشر هستند. حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دربرگیرنده حقوقی است که با امور مادی، اجتماعی و رفاهی فرهنگی مردم در ارتباط است و در اصل در مواد ۲۲ الی ۲۸ از اعلامیه جهانی حقوق بشر گنجانده شده است. از این حقوق اغلب به‌عنوان حقوق ایجابی یا توزیعی نام‌برده می‌شود چراکه برای تأمین و تهیه و تدارک کالاها و خدمات اجتماعی نظیر مسکن، لباس، غذا، آموزش، تأمین اجتماعی و برای برخورداری از کلیه اشخاص از این حقوق به پاسخ و عکس‌العمل فعال دولت نیاز دارد. هرچند اغلب این حقوق را به‌عنوان حق نسل دوم نام‌گذاری نموده‌اند باین‌حال این نام‌گذاری ممکن است بی‌مسما باشد زیرا بعضی از اولین مفاهیم حقوق بشری که از نظر بین‌المللی مورد شناسایی قرار گرفته (کنوانسیون برن به‌ویژه سازمان بین‌المللی کار) درواقع جنبه‌های اجتماعی بوده‌اند. درحالی‌که نسل اول حقوق بشر نوعاً بر عدم‌مداخله و

1. ILC

2. yearbook of international law commission

دیگر افراد تأکید دارند، حق‌های نسل دوم مستلزم مداخله و حمایت دولت‌هاست. بر همین اساس است که بند ۲ ماده ۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت را بهترین تضمین‌کننده حقوق مندرج در خود می‌داند و بند آخر ماده یک اعلامیه کنفرانس جهانی حقوق بشر ۱۹۹۳ نیز تأکید نموده است که نخستین وظیفه همه حکومت‌ها، حفاظت و ارتقای حقوق بشر و آزادی‌های اساسی است.

نظریه‌های تحریم بین‌المللی

بنا به نظریه‌های تحریم، تحریم‌های بین‌المللی و تحریم‌های اقتصادی به‌منظور محروم‌سازی کشور هدف از بهره‌برداری از منابع و فرصت‌های اقتصادی و ایجاد رکود اقتصادی به روش اختلال در سیستم درآمدها و توزیع منابع اقتصادی و باهدف تغییر در نظام سیاسی کشور هدف اعمال می‌شود؛ کمفرو لوونبرگ^۱ انگیزه اعمال تحریم‌ها را در سه گروه تقسیم‌بندی کرده‌اند: اهداف امنیت ملی، اهداف اخلاقی یا ایدئولوژیکی، حل مسائل مربوط به تجارت بین‌الملل یا سرمایه‌گذاری (شکوهی، ۱۳۹۱: ۱۱).

لیندزی^۲ یکی از پنج هدف زیر را به‌عنوان هدف اصلی کشورها در اعمال تحریم مطرح می‌کند: تطبیق^۳، براندازی^۴، بازسازی^۵، نمادگرایی بین‌المللی^۶، یا نمادگرایی داخلی^۷ و نوسال^۸ با رجوع به لیتون براون^۹ و مارگارت دوکسی^{۱۰} از مجازات یا تنبیه بین‌المللی برای تبیین تحریم‌ها استفاده می‌کند. به نظر دوکسی تحریم‌ها، اقدامات و برنامه‌های هدفمندی را شامل می‌شود که به‌منظور تحقق اهدافی معین، هزینه‌های خاصی را بر رفتار و شرایط زندگی کشور هدف تحمیل می‌کند (نوسال، ۲۰۱۵: ۳۱۲).

از نظر گالتونگ^{۱۱}، کشور یا سازمان تحریم‌کننده دو هدف خاص را توأمان یا به‌تنهایی دنبال می‌کند: ۱. مجازات کشور هدف از طریق محروم‌سازی و ۲. اجبار کشور هدف به پیروی از اصول و هنجارهای خاص و موردنظر تحریم‌کننده.

تأثیر تحریم بر حقوق اقتصادی، اجتماعی زنان

حقوق اقتصادی مفهومی است حقوق بشری و از نسل دوم حقوق بشر. زمانی که به‌حقوق بشر نسل دوم یا حقوق مثبت اشاره می‌شود حقوق اقتصادی یا اجتماعی نظیر حق کار به ذهن متبادر می‌شود که افراد یا گروه‌ها را در برخورداری از برخی کالاها یا خدمات اجتماعی مستحق تلقی می‌کند (Tamoshat، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

نسل دوم حقوق بشر در حوزه اقتصادی و اجتماعی بروز می‌کند. حق‌هایی همچون آموزش، مسکن، مراقبت بهداشتی، اشتغال و سطح مناسب زندگی از حقوق آن نسل به‌شمار می‌آیند. حقوق بشر علاوه بر آزادی‌های اساسی، حق بشر را نیز در برخورداری از امکانات کافی برای یک سطح حداقلی زندگی می‌داند. این حقوق را حقوق «رفاهی» نیز نامیده‌اند. در حقیقت حقوق نسل دوم در پی حق بر ضوابط (استاندارد) مناسب زندگی است که به‌نوعی تمامی حقوق اقتصادی و اجتماعی را در برمی‌گیرد.

1. Kaempfer & Lowenberg
2. James Lindsay.
3. Match
4. Subversion
5. Inhibition
6. International Symbolism
7. Internal symbolism
8. Kim Richard Nossal
9. David Leyton-Brown
۱۰. Margaret Doxey
۱۱. Galtung

برخلاف حق‌های نسل اول که به‌طور عمده بر عدم‌مداخله دولت و نبود مانع تأکید دارند حق‌های نسل دوم علاوه بر نبود مانع، ایجاد امکانات و لوازم را از طریق دولت می‌طلبند. یک شخص گرسنه در پرتو حقی که به او اعطا می‌شود تا در یک سخنرانی عمومی شرکت کند سیر نمی‌شود (Tamoshat، ۱۳۸۶: ۱۳۵). بلکه نیازهای دیگری وجود دارد که دولت موظف به به‌کارگیری تمام تلاش خود در جهت ایجاد آن می‌باشد. حقوق نسل دوم به نسبت در آخرین مراحل تحولات مربوط به قانون اساسی ظهور یافت. حقوق نسل دوم فرزند قرن بیستم است. آن زمان که جوامع در برابر «مسائل اجتماعی» مسئولیت خود را عهده‌دار شدند. پس از آن که آگاهی فزاینده‌ای در نظام قانون اساسی - تقریباً - کل جهان پدید آمد، دیگر برای یک دولت خودداری کردن از دخالت در حقوق فردی کفایت نمی‌کرد، بنابراین به میزان قابل‌ملاحظه‌ای مسئولیت تأمین و تضمین رفاه شهروندان را عهده‌دار شدند.

برخلاف نسل اول حقوق بشر، نسل دوم بر مداخله دولت جهت تحقق حقوق مردم تأکید دارد. با توجه به مواد ۲۳ الی ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر و نیز میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باید بیان نمود حقوق مطروحه در این نسل از جمله حقوق مثبت بوده و دولت‌ها را در مقابل افراد مسئول می‌دارد. این حقوق با اصطلاح «حق بر» مطرح شده است که از جمله آن‌ها حق بر تأمین اجتماعی^۱، حق بر کار^۲، حق بر استراحت^۳، حق بر خورداری از حداقل رفاه در زندگی^۴، حق آموزش^۵ و حق حفاظت از محصولات علمی، فرهنگی و هنری^۶ می‌باشد. هدف اصلی این نسل از حقوق بشر را باید استقرار برابری و عدالت اجتماعی و هدف نهایی آن را نیل به نفع عمومی بدانیم (ساعدوکیل و عسکری، ۱۳۸۳: ۳۹). در نهایت از حقوق نسل دوم می‌توان به موارد زیر اشاره نمود.

حق بر آب آشامیدنی سالم^۷، حق بر غذا^۸، حق بر مسکن^۹، حق بر سلامت^{۱۰}، حق بر پوشاک^{۱۱}، حق بر کار و تأمین اجتماعی^{۱۲}، حقوق فرهنگی^{۱۳} و آموزشی، حق تشکیل خانواده^{۱۴}، حق رفاه^{۱۵}، بنابراین دولت‌ها باید تمام تلاش خود را جهت تحقق حقوق شناخته‌شده در این میثاق با استفاده از کلیه ابزارهای مقتضی در سطح ملی و با توسل به قانون‌گذاری و ابزارهای موجود در سیاست خارجی برای تابعین خود فراهم آورند.

اساساً تا کشور به درجه‌ای از رفاه نرسد نمی‌تواند حقوق سیاسی را رعایت کند در واقع این توسعه اقتصادی است که به مردم امکان می‌دهد حقوق سیاسی خود را مطالبه کنند (لفت و پیچ، ۱۳۸۳: ۸۷) تحریم‌ها بر ایران موجب کاهش چشم‌گیر درآمد ملی شده است در نتیجه دولت نمی‌تواند تحقق حقوق اقتصادی مردم را جامه عمل بپوشاند (لطفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۰). تعداد بسیاری از دولت‌ها به‌رغم دستیابی به توسعه اقتصادی، بزرگ‌ترین ناقضان حقوق بشر محسوب می‌شوند و در مقابل کشورهایی با درآمد سرانه پایین حقوق بشر را رعایت می‌کنند. سنگاپور نمونه‌ای از آن دسته از کشورها است که توسعه‌یافتگی و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی تأثیر مثبتی بر اجرای حقوق بشر و یا حداقل

-
1. Right to social security
 2. Right to work
 3. Right to rest
 4. Right to enjoy the least prosperity in life
 5. Right to education
 6. Right to protect scientific, cultural and artistic products
 7. Right to Drinking Water
 8. Right to Food
 9. Right to House
 10. Right to Health
 11. Right to Clothes
 12. Right to Work & Social & Security
 13. Right to Cultural Rights
 14. Right to form a family
 15. Right to welfare

دسته‌ای از این حقوق نگذاشته است. این کشور با وجود دارا بودن درآمد سرانه بالای ۱۰۰۰۰ دلار هم چنان پایبند به رعایت حقوق مدنی و سیاسی نیست. به همین جهت است که هدف اصلی توسعه، فراهم آوردن آزادی انتخاب برای افراد و جلوگیری از محرومیت ایشان است و نه کسب درآمد بیشتر. پس از بیان تعهدات سازمان‌های بین‌المللی به‌خصوص شورای امنیت و دولت‌ها در حوزه حقوق بشر مرتبط با تحریم‌ها به تعهدات حقوق بشری دولت جمهور اسلامی ایران در ارتباط با حقوق اقتصادی و توسعه که از مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب است بیان می‌گردد.

حیات یک کشور با مشارکت زنان در حیات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن جامعه ارتباط مستقیم دارد. این در حالی است که بیشترین افرادی که در جهان در صف دریافت غذا می‌ایستند زنانند و بر اساس گزارشی در خصوص زنان در آموزش عالی در جهان در حالی که ۷۰ درصد فقیران و ۶۴ درصد بی‌سوادان جهان را زنان تشکیل می‌دهند، فقط ۳۳ درصد زنان نسبت به مردان در آموزش عالی سهیم‌اند. تنها یک‌دهم نمایندگی مجالس قانون‌گذاری دنیا به زنان تعلق دارد. کمتر از یک‌هفتم مشاغل مدیریتی دنیا در دست آنان است و در کشورهای در حال توسعه زنان فقط یک‌ششم مقامات وزارتی را بر عهده‌دارند (جلالی، ۱۳۸۳: ۱۱۸). این در حالی است که نیمی از جمعیت جهان را زنان تشکیل داده‌اند و دوسوم ساعات کار انجام‌شده توسط زنان صورت می‌پذیرد. این شرایط حاکم بر زنان در دنیای امروز است. اگر پیامدهای ناشی از اعمال تحریم اقتصادی بر آنان را مورد بررسی قرار دهیم به افزایش تبعیض‌ها و نقض حقوق آن‌ها بیشتر پی می‌بریم.

تأثیر تحریم‌ها بر نقض نسل دوم حقوق بشر

نقض حق کار بر اثر تحریم‌ها

حق کار و سایر حقوقی که جهت یک زندگی حداقلی اما باثبات و منطبق بر کرامت انسانی نیاز است مورد توجه عهدنامه و اعلامیه‌های بین‌المللی می‌باشد. همان‌طور گفته شد، مواد ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵ و ۱۸ در میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بر حق برخورداری از شرایط عادلانه و مناسب کار، حق برخورداری از زندگی مطلوب باوجود غذا، پوشاک و مسکن، بهداشت کافی، آموزش و پرورش، حق برخورداری از پیشرفت علوم و فنون و حق برخورداری از مزایای دستاوردهای فکری و هنری تأکید نموده است.

هم‌چنین حق برخورداری از تأمین اجتماعی در ماده ۲۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سرپرستی، در راه‌ماندگی، حوادث، سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه و غیره مورد تأکید و حقی همگانی قلمداد شده است. هم‌چنین حق کار در ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

بنابراین اشتغال از جمله موضوعات اساسی اقتصاد هر کشوری است، به‌گونه‌ای که افزایش اشتغال و کاهش بیکاری به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی جوامع تلقی می‌شود (چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار، ۱۳۹۱). تحریم‌ها در ابعاد مختلف بر حق کار شهروندان ایرانی تأثیر منفی بر جا گذاشته است. در صورت عدم تحقق حق کار سایر حقوق بشر شهروندان شامل نسل دوم و حتی نسل اول به خطر می‌افتد.

در ایران نیز با افزایش بیکاری و عدم ثبات شغلی، میل به خدمت در نهادهای نظامی افزایش یافته است چنان چه در فراخوانی وزارت دفاع و خدمت به صورت نظامی ده‌ها هزار نفر با تحصیلات تکمیلی تقاضای اشتغال خود را اعلام کردند. بیکاری جوانان و تحصیل‌کردگان رو به رشد است. این امر از نظر کارشناسان به معنی استهلاک بالای نیروی انسانی در اقتصاد ایران است (شکوه، ۱۳۹۰: ۳).

به‌طورکلی تحریم‌های اعمال‌شده علیه جمهوری اسلامی ایران را می‌توان به شش دوره اصلی تقسیم‌بندی کرد که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارد.

۱. تحریم‌های دوره گروگان‌گیری (۱۹۸۱-۱۹۷۹)

۲. تحریم‌های دوره جنگ ایران - عراق (۱۹۸۸-۱۹۸۱)

۳. تحریم‌های دوره بازسازی (۱۹۹۲-۱۹۸۹)

۴. تحریم‌های دوره ریاست جمهوری کلینتون، مهار دوجانبه (۱۹۹۳-۲۰۰۱)

۵. تحریم‌های پس از واقعه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱

۶. تحریم‌های پس از قطعنامه‌های شورای امنیت.

تحریم‌ها علاوه بر آن‌که موجب عدم خلق فرصت‌های شغلی در حوزه‌های مختلفی شده است باعث از دست رفتن موقعیت‌های شغلی بسیاری نیز گردیده که برای ایجاد آن هزینه زیادی صرف شده است. به‌عنوان مثال وقتی برای ساخت ۲ میلیون خودرو در سال، نیروی انسانی استخدام می‌شود سپس به دلیل تحریم‌ها امکان تولید بسیار کم می‌گردد در نتیجه فرصت‌های شغلی که با هزینه‌های بسیار زیاد ایجاد شده است از بین می‌رود.

ایجاد هر شغل، سرمایه‌گذاری زیادی می‌طلبد. بنابر اظهار عضو کمیسیون صنایع در مجلس شورا، دوره نهم (یوسف نژاد) «در صنعت هر شغل با ۵۰ تا ۷۰ میلیون ایجاد می‌شود» (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۹۲). تحریم‌ها بر بیکاری و عدم افزایش شغل تأثیر زیادی داشته است. البته قبل از افزایش فشار به واسطه تحریم‌ها، اشتغال در ایران به دلایل ساختاری، فرهنگی از وضعیت خوبی برخوردار نبوده و تحریم‌ها این مسئله را تشدید کرده است.

سطح اشتغال بخش صنعت بین سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۲ حدود ۴/۴ درصد نسبت به سال ۱۳۸۸ کاهش یافته است. در واقع مبنای انتخاب این سال‌ها بر اساس شدت اعمال تحریم‌های ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا علیه ایران است.

از ۷۵ میلیون ایرانی، نزدیک ۱۵ میلیون بالای ۶۰ سال و زیر ۱۰ سال می‌باشند که طبق اصول، بنا بر ضوابط جهانی، اشتغال برای آنان تعریف نمی‌شود. هم‌چنین از ۶۰ میلیون باقی‌مانده، ۲۴ میلیون مشغول تحصیل یا فراگیری مهارت شغلی و در امور حاشیه‌ای اشتغال حضور دارند که در نوع خود و در مقایسه با سایر کشورها رقم بالایی است. از ۳۶ میلیون باقی‌مانده ۷ میلیون بیکاری اختیاری دارند؛ یعنی به دلایلی ویژه، مانند دارا بودن ثروت یا تأمین از محلی خاص، داوطلبانه از شاغل بودن انصراف می‌دهند و از ۲۹ میلیون باقی‌مانده، ۳ میلیون بر پایه آمار رسمی بیکار می‌باشند و این شامل بیکاری غیرارادی یا غیر اختیاری است؛ یعنی کسانی که در جستجوی کار هستند، ولی به هر دلیل بیکار مانده‌اند. طبق گزارش مرکز آمار ایران، تعداد بیکاران از ۲ میلیون و ۶۷۴ هزار و ۸۶۶ نفر در سال ۱۳۸۴ به ۲ میلیون و ۹۴۴ هزار و ۱۵۸ نفر در سال ۱۳۹۱ افزایش یافته است. به عبارتی در فاصله سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۱ نه تنها از تعداد بیکاران کشور طبق گزارش مرکز آمار ایران کم نشده است، بلکه ۲۶۹ هزار و ۲۹۲ نفر نیز افزوده شده است.

مهم‌ترین پیامد بیکاری در حوزه‌ی اقتصادی، آسیب‌هایی است که به بنیان‌های تولید در کشور وارد می‌شود. عرضه انبوه نیروی کار با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید همخوانی ندارد. بیکاری کنونی در کشور محصول سیاست‌های اقتصادی است. در حال حاضر نرخ بالای بیکاری در ایران نتیجه سیاست‌های ضد تولیدی است. واردات بی‌رویه کالا به داخل کشور موجب عدم رقابت‌پذیری محصولات واحدهای تولیدی کشور عنوان شده است (قنبری، ۱۳۹۱: ۶).

حق کار طبق اسناد حقوق بشر متضمن حقوق و تکالیف متعددی است که با آن ارتباط دارند و صرفاً به معنای حق برخورداری از شغل معین نیست، چنان‌که در اسناد جهانی و منطقه‌ای حقوق بشر تصریح گردیده است، هر کس از آزادی انتخاب شغل، برخورداری از شرایط عادلانه کار و حمایت در برابر بیکاری برخوردار است. به‌علاوه حق دریافت دستمزد برابر برای انجام کار یکسان و حقوق و مزایای عادلانه و مناسب به‌عنوان مؤلفه‌های حق کار بیان شده است.

طبق ماده ۶ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ دولت‌های عضو این میثاق حق کار را که شامل حق هر کس برای دارا بودن فرصت تأمین معاش به‌وسیله شغلی که آزادانه انتخاب می‌نماید، می‌باشد به رسمیت می‌شناسند؛ همچنین ماده ۷ میثاق مقرر داشته است؛ دولت‌های عضو این میثاق حق هر کس برای برخورداری از شرایط کار عادلانه و مطلوب را، به رسمیت می‌شناسند:

اما در پی تحریم‌ها و شرایط خاص کار و شغل دیده‌شده است که تعیین حداقل دستمزد برای همه کارگران اعم از زن و مرد به‌صورت یکسان نمی‌باشد و در قبال کارهایی که ارزش یکسانی دارند با اعمال تبعیض زنان از شرایط کاری نامناسب‌تری نسبت به مردان از لحاظ شرایط کاری و دستمزد برخوردارند. از آنجایی که اغلب زنان به‌عنوان سرپرست خانوار به‌حق استراحت، مرخصی و محدودیت متعارف ساعات کار و تعطیلات منظم با پرداخت حقوق و همچنین پرداخت دستمزد برای روزهایی که تعطیل عمومی نیاز دارند اما دیده‌شده که دارای فرصتی برابر با مردان نیستند و در پی این آسیب‌پذیری زنان اولین قشری که به‌طور مستقیم دچار آسیب‌های روحی، روانی و جسمی می‌شود کودکان هستند. چراکه زنان به دلیل داشتن یک زندگی آبرومندانه برای خود و خانواده‌هایشان مجبور به انجام کاری می‌شوند که دستمزدهایی بسیار پایین و شرایط کاری و محیطی نامطلوبی دارند. قضیه زمانی بغرنج‌تر می‌شود که به لحاظ ایجاد تحریم‌ها کارخانه‌های تولیدی در داخل کشور هدف ورشکسته و بسته می‌شوند و خیل عظیمی از کارگران آن‌ها که عموماً زنان هستند بیکار شده و برای ادامه زندگی دچار سختی‌ها و آسیب‌های زیادی می‌شوند.

تأثیر منفی تحریم‌ها بر حق کار در تفسیر عمومی شماره کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد اشاره قرار گرفته است. طبق بند ۳ تفسیر مزبور، هرچند تأثیر تحریم‌ها از قضیه‌ای به قضیه دیگر متفاوت است، اما کمیته به این موضوع توجه دارد که تحریم‌ها تقریباً همواره تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر حقوق شناخته‌شده به‌موجب میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارند. به‌عنوان مثال ... تحریم‌ها به‌حق کار لطمه می‌زنند... از آنجایی که تحریم‌ها به بخش‌های مختلف اقتصادی کشور مورد تحریم آسیب وارد می‌سازند، موجب بروز بیکاری می‌شوند. در عراق، نرخ بالای بیکاری و دستمزدهای پایین، عراقی‌های دارای مهارت‌های بالا را مجبور ساخت به کارهای ساده‌روی آورند،

ضمن آنکه انزوای شدید جامعه علمی این کشور به کاهش مداوم مهارت و تخصص منجر گردید (کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۱، ۲۰۱۰: ۸۷)

بیکاری، کاهش دستمزدها و نامساعد بودن شرایط کاری ناشی از صدمه دیدن زیرساخت‌های اقتصادی کشور در نتیجه اعمال تحریم‌ها، پیامدهای منفی دیگری به‌ویژه در زمینه‌های اجتماعی به دنبال خواهد داشت. طبق اعلام معاون سابق دبیر کل سازمان ملل متحد و هماهنگ‌کننده امور بشردوستانه در عراق تحریم‌ها بر وضعیت خانواده‌ها در عراق تأثیر جدی داشته است. ما شاهد افزایش خانواده‌های تک سرپرست می‌باشیم که در آن‌ها معمولاً مادرانی، به‌تنهایی برای تأمین معاش خانواده تلاش می‌نمایند. میزان طلاق افزایش یافته است. بسیاری از خانواده‌ها به‌منظور تأمین مواد غذایی مجبور به فروش خانه‌ها، اثاثیه منزل و سایر اموال خود گردیده‌اند که این امر به بروز پدیده بی‌خانمانی منجر شده است (روبین^۲، ۲۰۰۵: ۱۹۷). اغلب این نابسامانی‌های اجتماعی و اقتصادی از بیکاری ناشی می‌شود که خود معلول اعمال تحریم‌های اقتصادی گسترده می‌باشد.

در نتیجه می‌توان گفت: اشتغال از جمله موضوعات اساسی اقتصاد هر کشوری است، به‌گونه‌ای که افزایش اشتغال و کاهش بیکاری به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی جوامع تلقی می‌شود.^۳ تحریم‌ها در ابعاد مختلف بر حق کار شهروندان ایرانی تأثیر منفی بر جا گذاشته است. در صورت عدم تحقق حق کار سایر حقوق بشر شهروندان شامل نسل دوم و حتی نسل اول به خطر می‌افتد.

حق کار و سایر حقوقی که جهت یک زندگی حداقلی اما باثبات و منطبق بر کرامت انسانی نیاز است مورد توجه عهدنامه و اعلامیه‌های بین‌المللی می‌باشد. همان‌طور گفته شد مواد ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵ و ۱۸ در میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر حق برخورداری از شرایط عادلانه و مناسب کار، حق برخورداری از زندگی مطلوب باوجود غذا، پوشاک و مسکن، بهداشت کافی، آموزش و پرورش، حق برخورداری از پیشرفت علوم و فنون و حق برخورداری از مزایای دستاوردهای فکری و هنری تأکید نموده است.

در ایران نیز با افزایش بیکاری و عدم ثبات شغلی، میل به خدمت در نهادهای نظامی افزایش یافته است چنان‌چه در فراخوانی وزارت دفاع و خدمت به‌صورت نظامی ده‌ها هزار نفر با تحصیلات تکمیلی تقاضای اشتغال خود را اعلام کردند. بیکاری جوانان و تحصیل‌کردگان رو به رشد است. این امر از نظر کارشناسان به معنی استهلاک بالای نیروی انسانی در اقتصاد ایران است (شکوه، ۱۳۹۰: ۳).

تحریم‌ها علاوه بر آن‌که موجب عدم خلق فرصت‌های شغلی در حوزه‌های مختلفی شده است باعث از دست رفتن موقعیت‌های شغلی بسیاری نیز گردیده که برای ایجاد آن هزینه زیادی صرف شده است. به‌عنوان مثال وقتی برای ساخت ۲ میلیون خودرو در سال، نیروی انسانی استخدام می‌شود سپس به دلیل تحریم‌ها امکان تولید بسیار کم می‌گردد در نتیجه فرصت‌های شغلی که با هزینه‌های بسیار زیاد ایجاد شده است از بین می‌رود.

1. Committee on Economic and Cultural Rights

2. Robin

3. http://www.amar.org.ir/Portals/0/Files/abstract/1391/ch_n_b91.pdf

ایجاد هر شغل سرمایه‌گذاری زیادی می‌طلبد. «در صنعت هر شغل با ۵۰ تا ۷۰ میلیون ایجاد می‌شود»^۱ تحریم‌ها بر بیکاری و عدم افزایش شغل تأثیر زیادی داشته است. البته قبل از افزایش فشار به واسطه تحریم‌ها، اشتغال در ایران به دلایل ساختاری، فرهنگی از وضعیت خوبی برخوردار نبوده و تحریم‌ها این مسئله را تشدید کرده است.

از ۷۵ میلیون ایرانی، نزدیک ۱۵ میلیون بالای ۶۰ سال و زیر ۱۰ سال می‌باشند که طبق اصول بنا بر ضوابط جهانی، اشتغال برای آنان تعریف نمی‌شود. هم‌چنین از ۶۰ میلیون باقی‌مانده، ۲۴ میلیون مشغول تحصیل یا فراگیری مهارت شغلی و در امور حاشیه‌ای اشتغال حضور دارند که در نوع خود و در مقایسه با سایر کشورها رقم بالایی است. از ۳۶ میلیون باقی‌مانده ۷ میلیون بیکاری اختیاری دارند؛ یعنی به دلایل ویژه مانند دارا بودن ثروت یا تأمین از محلی خاص، داوطلبانه از شاغل بودن انصراف می‌دهند و از ۲۹ میلیون باقی‌مانده، ۳ میلیون بر پایه آمار رسمی بیکار می‌باشند و این شامل بیکاری غیرارادی یا غیر اختیاری است؛ یعنی کسانی که در جستجوی کار هستند، ولی به هر دلیل بیکار مانده‌اند.

مهم‌ترین پیامد بیکاری در حوزه اقتصادی، آسیب‌هایی است که به بنیان‌های تولید در کشور وارد می‌شود. عرضه انبوه نیروی کار با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید همخوانی ندارد. بیکاری کنونی در کشور محصول سیاست‌های اقتصادی است. در حال حاضر نرخ بالای بیکاری در ایران نتیجه سیاست‌های ضد تولیدی است. واردات بی‌رویه کالا به داخل کشور موجب عدم رقابت‌پذیری محصولات واحدهای تولیدی کشور عنوان شده است (قنبری، ۱۳۹۱: ۶).

بیکاری فزاینده کارگران، اخراج آن‌ها و افزایش چک‌های برگشتی، نشان عدم رشد اشتغال در کشور می‌باشد.^۲ متخصصان اقتصادی کشور معتقدند: آمار تورم، نرخ بیکاری و تولید ناخالص داخلی هم به دلیل پیچیدگی و هم به دلیل سیاسی شدن، زیاد قابل اطمینان نیستند اما شغل‌های ایجاد شده یک اقتصاد، شاخص خوبی است. اشتغال محصول تلاشی ملی است و برای اینکه نظامی بتواند اشتغال ایجاد کند کل نظام باید تصمیم بگیرد. گزارش‌ها نشان می‌دهد که از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ آمارگیری مرکز آمار نشان می‌دهد که جمعیت شاغلان کشور بین ۳۰ تا ۳۱ میلیون نفر بوده و در واقع پنج، شش سالی است که اشتغال به وجود نیامده است. موضوع نشانگر رکود مزمن و فرتوت اقتصاد ایران و نشان‌دهنده‌ی این است که اقتصاد کشور طبیعی نیست.^۳ قاچاق کالا، واردات، تحریم‌ها و بحران جهانی از متغیرهای اصلی در ایجاد بیکاری هستند. نمونه‌هایی از بیکاری کارگران در واحدهای تولیدی اشاره می‌گردد. البته متغیرهای دیگری در این امر دخیل می‌باشند اما تحریم‌ها به صورت مستقیم و غیرمستقیم نقش اصلی در تعطیلی یا کاهش کار واحدهای تولیدی و در نتیجه بیکاری بسیاری از شهروندان دارد. بنا بر قول دبیر سندیکای صنعت برق در حال حاضر به دلیل حجم زیاد بدهی دولت به واحدهای صنعت برق در برخی از کارگاه‌ها و کارخانه‌ها بیش از ۴۰ درصد کارگران از کار برکنار شده‌اند.^۴

تحریم‌ها با تأثیر مخربی که بر تولید گذاشته است موجب نبود مواد اولیه در کارخانه‌ها، عدم تجمع سرمایه، گرانی ارز، طولانی شدن واردات و در خیلی مواقع وارد نشدن بسیاری از تجهیزات و ابزار شده است. به‌عنوان نمونه عدم امکان ترخیص یک قرقه صنعتی باعث تعطیلی یک واحد بزرگ تولیدی در یک‌زمان طولانی گردیده بود. به همین جهت

1. www.jomhourieslami.com/133/1392_18_jomhori_islami_eghtesadi_0012.html-1391-07-11

2. <http://www.tabnak.ir/fa/news/247074/%DB-1391-04-25>

3. http://www.armandaily.ir/Default.aspx?NPN_Id=52&pageno=10-1396-07-15

4. <http://www.khabaronline.ir/detail/239348/economy/macroeconomics-1391-08-03>

تحریم‌ها باعث بیکاری نیروی کار می‌شود و تأثیر زیادی بر این حوزه می‌گذارد. از طرفی وقتی تحریم‌ها باعث رکود اقتصادی و کسب‌وکار می‌شود بر اشتغال تأثیر منفی می‌گذارد. موارد اشاره‌شده باعث می‌گردد مسئولیت تحریم کنندگان به دلیل تحریم‌های همه‌جانبه اقتصادی که به نقض توسعه انسانی و امنیت اقتصادی شهروندان ایرانی شده است احراز گردد.

هم‌چنین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که عصاره اراده ملت و میراث گران‌بهای شهدا می‌باشد در اصل ۲۸ آن بر تکلیف دولت بر تأمین شغل تأکید ورزیده است. با توجه به بیکاری بسیاری از شهروندان این مسئله باید مورد توجه مسئولین قرار گیرد و نسبت به آن حساس باشند.

نقض حق بر آموزش بر اثر تحریم

حق بر آموزش حقی چندوجهی است. این حق «به‌عنوان یک حق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی طبقه‌بندی شده است... همچنین حق بر آموزش به دلایل مختلف، هم یک حق مدنی و هم یک حق سیاسی است، زیرا این حق مرکز ثقل تحقق کامل و مؤثر آن حقوق می‌باشد. از این جهت حق بر آموزش بر غیرقابل تقسیم و وابستگی همه حقوق بشر تمرکز می‌کند» (General Comment No. 11, 1999: Para 2)

حق بر آموزش در اسناد مختلف حقوق بشر اعم از جهانی و منطقه‌ای به رسمیت شناخته شده است. مطابق ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر؛ هر کس از حق بر آموزش برخوردار است. آموزش حداقل باید در مراحل ابتدایی و پایه رایگان باشد. آموزش ابتدایی باید اجباری باشد. آموزش فنی و حرفه‌ای باید در دسترس عموم قرار داشته باشد و آموزش عالی باید بر اساس شایستگی‌ها به‌طور مساوی برای همه قابل دسترس باشد.

حق بر آموزش و جنبه‌های گوناگون آن در سایر اسناد بین‌المللی از جمله ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز بیان گردیده است؛ بنابراین قابل گفتن است که اساسی‌ترین مؤلفه حق بر آموزش، امکان دسترسی همه افراد جامعه به آموزش بدون هرگونه تبعیض می‌باشد. در زمینه دسترسی به آموزش عوامل مختلفی از قبیل موقعیت جغرافیایی، هزینه، زبان و وجود منابع آموزشی و یادگیری نقش دارند. علاوه بر این، آموزش به خردسالان اختصاص ندارد، بلکه حداقلی از آموزش برای همه سنین ضروری است (روبین، ۲۰۰۵: ۳۱۶).

وقتی کشوری تحت تحریم‌های شدید قرار می‌گیرد، نظام آموزشی آن به دلیل محدودیت‌های اقتصادی و کمبود بودجه مورد نظر، دچار اختلال و تزلزل می‌شود و در نتیجه طیف وسیعی از افراد علی‌الخصوص کودکان، نوجوانان و جوانان از دستیابی به امکانات آموزشی پرورشی و در کنار آن‌ها خدمات مناسب در این زمینه، باز می‌مانند.

تحریم‌ها با آسیب زدن به زیرساخت‌های اقتصادی کشور مورد تحریم و ایجاد ممنوعیت یا محدودیت بر تهیه برخی تجهیزات و کالاهایی که در فرایند آموزشی قابل استفاده می‌باشند، حق بر آموزش را نقض می‌نمایند. همچنین فقر و نابسامانی اقتصادی ناشی از تحریم‌ها به فرار مغزها منجر می‌گردد که در نتیجه آن نیروی انسانی متخصص در بخش‌های آموزشی، کاهش می‌یابد و به روند آموزش و کیفیت آن لطمه فراوانی وارد می‌شود.

در کشور میانمار فرار مغزها یکی از معضلات ایجادشده بر اثر اعمال تحریم‌های آمریکا است. در این کشور افرادی که فارغ‌التحصیل شده‌اند و یا از آموزش‌های خوبی برخوردار بوده‌اند کشور را ترک کرده‌اند (Anderasson, 2008: 32). در عراق نیز «دسترسی زنان به آموزش مستقیماً تحت تأثیر تحریم‌ها بود. هیچ پولی برای اختصاص به آموزش وجود

نداشت. فقدان منابع مالی فرار مغزها را به دنبال داشت، یعنی معلمان و اساتید دانشگاه برای یافتن فرصت شغلی به جاهای دیگر رفتند» (Al-Jawaheri, 2008: 302).

بر اساس پارگراف ۶ تفسیر کلی شماره ۱۳ قابلیت دستیابی باید به شکلی باشد که به صورت فیزیکی امکان دسترسی به مدارس یا با استفاده از تکنولوژی مدرن (مثل دسترسی به آموزش از راه دور) فراهم باشد. تأثیر تغییرات تکنولوژی بر رشد تولید کشورها، یکی از مباحث مهم در مطالعات اقتصادی است که محققان تلاش می‌کنند با بهره‌مندی از تئوری‌های موجود و آمار و اطلاعات صنایع، میزان اثرگذاری آن را بررسی کنند (حاجی محمدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۹۳). برخی گزارش‌ها نشان می‌داد که بسیاری از کودکان عراقی چیزی به نام کامپیوتر ندیده‌اند و هیچ چیز راجع به اینترنت نشنیده‌اند (اسدی، ۱۳۸۶: ۷۵). این امر نیازمند امکانات و بار مالی است که تا حد زیادی بستگی به درآمد کشور دارد (بند ۱ ماده ۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) بنابراین بازسازی یا نوسازی زیرساخت‌هایی که شدیداً آسیب دیده‌اند بعد از تحریم‌ها امری لازم است.^۱

«یکی از مهم‌ترین لطماتی که تحریم‌ها بر عراق وارد نمود آسیب بر منابع انسانی آن کشور بود. تنها ۲۳ درصد از کودکان ۶ ساله در مدارس ثبت‌نام نمودند. بیشتر خانواده‌ها برای تأمین درآمد خانوار به کودکان خود متکی بودند. کودکان مجبور بودند برای افزایش درآمد خانواده کار کنند یا گدایی نمایند».^۲

علاوه بر این، کاهش درآمدهای ارزی بر اثر اعمال تحریم‌ها، مانع از ادامه فعالیت‌های عمرانی مرتبط با بخش‌های آموزشی از قبیل احداث دانشگاه‌ها، مدارس، کتابخانه‌ها، آزمایشگاه‌ها و سایر زیرساخت‌ها و امکانات آموزشی و تحقیقاتی می‌گردد که این امر به‌طور قابل ملاحظه‌ای به حق بر آموزش خدشه وارد خواهد کرد. همچنین تحریم‌های علمی و آموزشی که ممکن است به‌تنهایی و یا در کنار سایر انواع تحریم‌ها وضع گردد، مستقیماً موجب نقض حق بر آموزش می‌شوند و از این جهت این کودکان، نوجوانان و جوانان محصل هستند که بیشترین آسیب را متحمل می‌شوند؛ قطعنامه‌های شورای امنیت بر ضد ایران حاوی مقررات محدودکننده‌ای در ارتباط با حق بر آموزش، خصوصاً آزادی علمی می‌باشند.

وابستگی حق بر آموزش به اقتصاد خرد و کلان جامعه امری است که به واسطه تحریم‌های اقتصادی می‌تواند تحت تأثیر قرار گیرد. در این خصوص می‌توان دانشجویان ایرانی را مثال زد که در خارج از کشور در حال تحصیل هستند. روزنامه گاردین در گزارشی تحت عنوان شکایت دانشجویان ایرانی از تبعیض در آن سوی آب‌ها در خصوص تأثیر تحریم‌ها بر روند تحصیلی و وضعیت مالی دانشجویان ایرانی آورده است: «تحریم‌ها به دلیل حساب‌های بانکی مسدود شده، وام‌های دانشجویی پرداخت نشده و درخواست‌های پذیرش رد شده، مورد سرزنش می‌باشند. تحریم‌ها مانع فرصت تحصیل ایرانیان جوان در خارج از کشور می‌شوند. به علت تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا تعداد دانشجویان ایرانی که با دشواری روبرو هستند در حال افزایش است».^۳ گرانی ارز که بخشی از آن ناشی از اعمال

1. *Iraq, Education in Transition Needs and Challenges, op. cit, P8.*

2. *The Human Rights Impact of Economic Sanction on Iraq. Background Paper By The Office Of The High Commissioner For Human Rights For The Meeting Of The Executive Committee on Human Affairs 5 September 2000. P4. and also see: Malone David, The International Struggle over Iraq, Oxford University press, first published, 2006, p136.*

3. *Iranian students complain of discrimination overseas. Available at:*

تحریم‌های اقتصادی است، دانشجویان زیادی را مجبور به بازگشت و ادامه تحصیل در دانشگاه‌های داخل نموده است.

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

تحریم‌های اقتصادی، یکی از اهرم‌های اصلی محدودیت دسترسی به منابع اقتصادی است که تجارت برون‌مرزی یکی از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد، بنابراین دولت هدف از یک شریان اصلی که نیازهای مادی جامعه از طریق آن برآورده می‌شود را از دست می‌دهد و عدم وجود ثروت موجب می‌شود تا منابع لازم برای پیشبرد اهداف حقوق بشری موجود نباشد. برای مثال روشن است که ارتقای وضعیت دسترسی به منابع آموزشی، نیازمند صرف سرمایه‌های عظیم است و اگر کشوری به این منبع دسترسی نداشته باشد، قطعاً در پیشبرد اهداف با مشکل مواجه خواهد بود.

بامطالعه و تحلیل گزارش‌ها از کشورهای چون عراق، میانمار، هائیتی و ... که تحریم اقتصادی بر آن‌ها اعمال شده به این نتیجه می‌رسیم که: تحریم‌های اقتصادی اثر منفی بر حقوق زنان از جمله حق آموزش، کار، بهداشت و سلامتی و رفاه آنان در این کشورها داشته است.

تحریم‌های غیرقانونی علیه کشورها منجر به نقض آشکار حقوق اولیه انسانی در این کشورها می‌شود. یکی از گروه‌هایی که تحریم‌های بر روی آنان تأثیرات مستقیم و غیرمستقیمی گذاشته است زنان و کودکان می‌باشند که به دست قدرت‌های بزرگ صورت می‌گیرد. تحریم‌های ظالمانه کشورها را دچار مشکلات و اثرات زیانباری می‌کند. نادیده گرفتن حقوق بشر یکی از مؤلفه‌هایی است که از طرف کشورهای سلطه‌گر و سازمان‌های تحت نظارت آن‌ها عامدانه از آن غفلت می‌شود، نقض حقوق بشر به وسیله تحریم‌ها منجر به آسیب‌های جدی به بدنه دولت‌ها و مردم آن کشورها می‌شود. به واسطه‌ی زیر پا گذاشتن اصول اخلاقی به وسیله تحریم‌ها منتهی به لطمات بهداشتی و دارویی، آموزشی، توسعه‌ای و حتی برخورداری از حمل‌ونقل و ناوگان هوایی می‌شود (دلیری و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۴۹) که همگی موجب نقض مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر می‌باشد که در آن به صراحت به حق هر یک از افراد جامعه در برخورداری از یک زندگی استاندارد که شامل بهداشت، رفاه، آموزش و ... است، اشاره می‌کند؛ بنابراین بررسی تأثیر پیامد تحریم‌ها بر کشورهای هدف نشان می‌دهد که تحریم‌ها، اثرات زیان‌بار و فاجعه‌آمیزی بر حقوق بشر و حقوق زنان و کودکان داشته است؛ و این گروه بیشتر آسیب‌ها را دیده و رنج و مشقات زیادی را در این زمینه متحمل شده‌اند.

بنابراین اعمال تحریم‌ها علیه کشورها می‌تواند زنان و کودکان آن سرزمین را نشانه گرفته و موجبات افت سطح آموزشی، بیکاری زنان سرپرست خانواده، افزایش تبعیض جنسیتی، خشونت علیه آنان و نقض گسترده حقوق عمومی آنان می‌شود؛ که همگی مغایر با اعلامیه جهانی حقوق بشر بوده است.

همچنین در مورد تأثیر تحریم‌ها بر حق بر آموزش این‌طور نتیجه‌گیری می‌کنیم که تحریم‌های اقتصادی می‌تواند زمینه افزایش بی‌سوادی، ترک تحصیل، تخریب و تضعیف ساختارها، زیرساخت‌ها و امکانات آموزشی مدرن مانند اینترنت و آموزش‌های مجازی و ... را فراهم نماید، زیرا حق بر آموزش علاوه بر وجوه اجتماعی و فرهنگی دارای وجهه اقتصادی نیز می‌باشد و در سطح کلان، با شرایط اقتصادی یک کشور و در سطح خرد، با اوضاع اقتصادی یک

خانوار مرتبط است. این حق از جمله حقوقی است که با حقوقی از جمله حق بر غذا، حق بر آب، حق بر استفاده از پیشرفت‌های علمی، منع تبعیض، حق بر کار و حق بر سلامت در ارتباط مستقیم و نزدیک است. محدودیت‌های اقتصادی علیه یک کشور نه تنها هر یک از این حقوق را مستقلاً، بلکه حقوق مرتبط با آن‌ها را نیز تحت الشعاع قرار خواهد داد.

منابع

- اقلیم، علی‌رضا (۱۳۸۹)، تأثیر هزینه‌های نظامی کشورهای منطقه خلیج فارس بر تأمین امنیت آن‌ها، تهران: نشر موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه،
- اسدی، بهروز (۱۳۸۹)، تحریم‌های اقتصادی از دیدگاه حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشگاه پیام نور، تهران
- امیردیوانی، پگاه (۱۳۹۳) زنان قربانیان تحریم هستند، ماهنامه پیام زن، شماره ۲۶۷.
- تاموشات، کریستیان، (۱۳۸۶)، حقوق بشر، ترجمه و نگارش: حسین شریفی طراز کوهی، تهران: نشر میزان
- جیل، آمپاروسان خوزه (۱۳۷۹)، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال نقض حقوق بشر، ترجمه: بیگزاده، ابراهیم، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۲۹ - ۳۰، بهار و تابستان
- جلالی، محمود (۱۳۸۳)، حقوق بشر زنان در حقوق بین‌الملل و وضعیت ایران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۶
- حاجی محمدی، مهدی؛ طاهرپور، جواد؛ سالم، علی اصغر و مروت، حبیب (۱۴۰۰). تأثیر تحریم بر تغییرات تکنولوژی در صنایع ایران با توجه به موقعیت استراتژیکی (۱۳۷۴-۱۳۹۴)، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال یازدهم، شماره ۴، صص ۷۷۵-۷۹۷
- حیدری، فریبا (۱۳۹۶)، تأثیر تحریم‌ها بر حقوق زنان، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، شماره ۸
- دلیری، سعید سام؛ محمود جلالی و احمد محمدی (۱۳۹۹). نقش عدالت جغرافیایی در شیوه‌های جایگزین حل و فصل اختلافات تجاری و بین‌الملل و تحریم‌ها، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال یازدهم، شماره ۳، صص ۷۶۰-۷۴۷
- ساعد وکیل، امیر، عسگری، پوریا، (۱۳۸۳)، حق توسعه و جهان‌شمولی حقوق بشر، نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی)، تهران: نشر مجد
- شکوه، حسن (۱۳۹۰)، بررسی ظرفیت‌های تحقق ۲/۵ میلیون شغل در سال ۱۳۹۰، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی،
- شکوهی، سعید (۱۳۹۱)، معمای تحریم، تهران: انتشارات خبرگزاری فارس
- گودرزی، ساناز (۱۳۹۶)، بررسی تأثیر تحریم‌های غرب بر حقوق بشر و حقوق زنان، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، سال سوم، شماره ۹
- قنبری، علی (۱۳۹۱)، سیاست‌های دولت تولید کشور را به سمت بحران و ورشکستگی سوق داد، روزنامه شرق، شماره ۱۵۴۳، <https://aftabnews.ir/fa/news/158357>

لطفی، حیدر؛ کرمی، علی؛ پزشکی، مهدی (۱۳۹۷). آمایش سرزمینی و اقتصاد مقاومتی: ارائه مدلی راهبردی برای مقاومت‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای) سال هشتم، شماره ۳، صص ۱۷۵-۱۵۹

لفت ویچ، آدریان (۱۳۸۳)، دمکراسی و توسعه، ترجمه احمد علیقلیان - افشین خاکباز، تهران: طرح نو
موسویان، سید حسن (۱۳۹۴)، ایران و آمریکا، گذشته شکست‌خورده و مسیر آشتی، تهران: تیسرا
متون بین‌المللی و روزنامه‌ها

اعلامیه جهانی حقوق بشر، مصوب ۱۰ دسامبر سال ۱۹۴۸ میلادی
چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار، ۱۳۹۱
روزنامه جمهوری اسلامی

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی مصوب ۲۰۱۰

Aust, Anthony, "Handbook of international law", CUP, 2nd edition, 2007.

Al-Jawaheri, Yasmin Husein; 2009, Book Review: Women In Iraq: The Gender Impact of International Sanctions. Journal of International Women's Studies, 10(4) Reviewed by: Guthrie, Amber; Arrington, Christina; Mohammad, Kesser; and Rothblum, Esther.

Andréasson Gabriel; 2008, Evaluating the Effects of economic sanctions against Burma, Committee on Economic, Social, Cultural Rights, General Comment No, 3 UN doc, E123 (1991)

National ekonomiska institutionen, Lund's university.

Cooper, D.A. (2010), "Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy," International Interactions. 36(3):12-30, Available from: <http://ssrn.com/abstract=1630664>.

Foryst, Carole A, "Rethinking National Security Strategy Priorities". Journal of International & Counter International, 2010, Vol.23, No.3

Nossal, K. R. 2015. Organization : punishment International sanctions as international punishment Kim Richard Nossal. International Organization.

Tsebelis, G. 1990. Are Sanctions Effective ? A game Theoretic Analysis. The Journal of Conflict Resolution, 34(1), 3-28.